

УДК 37.211.24

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.73-2.9>**Т. П. Коростіянець**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри математики і методики її навчання
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ У ВИШІ (ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто психолого-педагогічні аспекти понять «самостійна робота» і «самостійність». Відзначено, що метою вищої освіти є розвиток творчо мислячої особистості, яка має високий рівень професіоналізму, конкурентоспроможності, здатності до самоосвіти, володіє високим рівнем самостійності та професійної компетентності. Самоосвіта і саморозвиток стають пріоритетними напрямками в навчанні та розвитку студентів.

Визначено, що проблема самостійної роботи у психолого-педагогічній і методичній літературі розглядається багатоаспектно, у педагогів немає єдиної думки щодо визначення самостійної роботи, по-різному розкриваються її сутність, ознаки, представлені різні класифікації її видів.

Сучасний аналіз навчального процесу та численних досліджень, присвячених цій проблемі, показав, що нині існує декілька підходів до розкриття сутності поняття «самостійна робота». Розкриваючи сенс самостійної роботи, одні автори відносять її до методів навчання, інші розглядають її як вид навчальної діяльності, треті – як форму організації навчальних занять, четверті – як засіб навчання. Виявлено, що самостійна робота студентів – це багатовимірне явище, яке можна описати також із позицій кількох функцій: освітньої, розвиваючої, виховної. Освітня функція сприяє систематизації та закріпленню знань. Розвиваюча функція має на меті розвиток уваги, пам'яті, мислення, мовлення. Виховна функція формує стійкі мотиви до навчальної діяльності, розвиває вольовий компонент, сприяє розвитку самоорганізації, самоконтролю та цілої низки моральних якостей. Результатом виконання різних самостійних робіт є самостійність, яка лежить в основі самостійної пізнавальної діяльності.

З позиції діяльнісного підходу нами виділено ключові компоненти самостійної роботи: мотивацію, постановку цілей, вибір способів виконання, контроль, критерії оцінки та звітності. У діяльнісному визначенні самостійна робота – це організована самим студентом у міру його внутрішніх пізнавальних мотивів у найбільш зручній, раціональній із його погляду час, контрольована ним самим у процесі та за результатом діяльність на основі опосередкованого системного управління нею з боку викладача.

Ключові слова: самостійна робота, самостійність, діяльнісний підхід, мотивація, саморозвиток.

Постановка проблеми. Вимоги до сучасного фахівця передбачають постійне вдосконалення дидактичних основ системи підготовки професійних кадрів у вищих навчальних закладах, розробку науково обґрунтованих підходів до педагогічного процесу як творчої взаємодії викладачів і студентів. Метою вищої освіти є розвиток творчо мислячої особистості, яка має високий рівень професіоналізму, конкурентоспроможності, здатності до самоосвіти, володіє високим рівнем самостійності та професійної компетентності.

Згідно з «Положенням про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України» самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений на самостійну роботу студентів, регламентується робочими планами вишу і становить не менше 1/3 та не більше 2/3 загального об'єму навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни.

Самоосвіта і саморозвиток стають пріоритетними напрямками навчання та розвитку студентів. У зв'язку з цим різко зростає значення самостійної роботи студентів. Самостійна робота є важливою ланкою у вирішенні ключової проблеми вищої школи – забезпечення якості освіти.

Розвиток і широке поширення мережевих інформаційних технологій на межі тисячоліть відкрило доступ до різноманітних за змістом і за місцем розташування інформаційних ресурсів, що викликало потужний сплеск інноваційної активності в усіх сферах людської діяльності. Виникло принципово нове освітнє інформаційне середовище, яке пропонує комфортні умови для самоосвіти, розширення системи безперервної освіти, підвищення оперативності й ефективності управління системою освіти, а також для інтеграції національної освітньої системи у глобальне освітнє інформаційне середовище. Самоосвіта стає постійним доданком у житті культурної, освіченої людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема самостійної роботи завжди була однією з тих, що привертала увагу педагогів і методистів. Численні дослідження спрямовані на визначення поняття «самостійна робота», її ролі в підвищенні ефективності навчання, в розвитку і формуванні інтелекту того, хто навчається. Вивчається бюджет часу студентів, способи раціональної організації та культури розумової праці, узагальнюються педагогічний досвід практичної роботи у виші. Водночас самостійна робота, її планування, організаційні форми та методи, система відстеження результатів є одним із найбільш слабких місць у практиці вищої освіти й однією з найменш досліджених проблем педагогічної теорії, особливо стосовно сучасної освітньої ситуації.

Проблема самостійної роботи у психолого-педагогічній і методичній літературі розглядається багатоаспектно (Б.П. Єсіпов, І.Д. Зверев, Р.Г. Лемберг, І.Я. Лернер, А.С. Линда, І.Т. Огородников, П.І. Підкасистий, Н.А. Половникова, М.Н. Скаткін, В.П. Стрезикозин, А.В. Усова та ін.). Аналіз цих робіт показує, що у педагогів немає єдиної думки щодо самостійної роботи, по-різному розкриваються її сутність, ознаки, представлені різні класифікації її видів. Так само мало розробленим залишається питання методик і рекомендацій щодо організації та розвитку навичок самостійної роботи.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення сутті, змісту самостійної роботи студентів у контексті освітнього процесу.

Насамперед слід чітко визначити, чим є самостійна робота студентів. На думку багатьох авторів, термін «самостійна робота студентів» не має нині більш-менш чіткого визначення як наукове поняття. Невизначеність його трактування негативно позначається не тільки на загальному уявленні, але і на визначенні того, як найкращим чином організувати самостійну роботу студентів і керувати нею.

Поняття «самостійна робота» відображене у працях класиків педагогіки А. Дістервега, Т. Кампанелли, Я.А. Коменського, М. Монтеня, Ж. Руссо, І.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинського, С.Т. Шацького, П.П. Блонського та ін. Сучасне осмислення проблеми здійснюється з різних позицій, що потребує впорядкування її понятійного апарату, оскільки це є необхідною умовою існування і розвитку будь-якої науки. Проведений аналіз літератури показав, що нині існує декілька підходів до розкриття сутності поняття «самостійна робота». Розкриваючи сенс самостійної роботи, одні автори відносять її до методів навчання (Ю.К. Бабанський, Л.В. Жарова, І.Я. Лернер, А.В. Усова та ін.); інші розглядають її як вид навчальної діяльності (І.О. Зимня, О.А. Нільсон, Л.Д. Нікандров); треті – як форму організації навчальних занять (Б.П. Єсіпов,

І.І. Ільясов, В.А. Сластьонін, Н.Ф. Тализіна та ін.); четверті – як засіб навчання (О.М. Леонтьєв, П.І. Підкасистий, Т.І. Шамова), як основу самоосвіти (А.Я. Айзенберг, Г.Н. Серіков).

Різні трактування цього поняття залежать насамперед від того, який зміст вкладається у слово «самостійна».

Відомий дидакт Б.П. Єсіпов писав: «Самостійна робота учнів, що виконується у процесі навчання, – це така робота, яка виконується без посередньої участі вчителя, але за його завданням у спеціально наданий для цього час. Учні свідомо прагнуть досягти поставленої в завданні мети, проявляючи свої зусилля і висловлюючи в тій чи іншій формі результати своїх розумових або фізичних дій» [1, с. 15]. Автор також зазначає, що за правильної постановки процесу навчання у всіх його ланках потрібна активність учнів. Високий ступінь активності досягається в самостійній роботі, яка організовується з навчально-виховними цілями. Б.П. Єсіпов особливо акцентує увагу на тому, що ступінь самостійності школярів при виконанні різних видів самостійних робіт пов'язана з характером їхньої діяльності, яка починається з наслідувальних дій, а потім ускладнюється, наближаючись до своїх вищих проявів.

Самостійна робота студентів – це багатовимірне явище, котре можна описати також із позицій кількох функцій: освітньої, розвиваючої, виховної. Освітня функція сприяє систематизації та закріпленню знань. Розвиваюча функція має на меті розвиток уваги, пам'яті, мислення, мовлення. Виховна функція формує стійкі мотиви до навчальної діяльності, розвиває вольовий компонент, сприяє розвитку самоорганізації, самоконтролю та цілої низки моральних якостей. Дослідники одностайні в тому, що підсумком виконання різних самостійних робіт є самостійність.

Проблему самостійності у своїх дослідженнях розглядали Л.С. Виготський, П.П. Блонський, Є.Я. Голант, С.Л. Рубінштейн, А.Н. Леонтьєв, І.Я. Лернер, І.С. Якиманська та ін.

Особлива роль у питанні вивчення самостійності учнів належить К.Д. Ушинському. Він приділяв найпильнішу увагу питанням самостійності своїх учнів як якості особистості у навчально-пізнавальній діяльності, розуміючи під самостійністю насамперед самостійне мислення, що формується у процесі самостійної діяльності. Звертаючись до молодого вчителя, він підкреслював, що учневі потрібно не тільки передати ті чи інші знання, але і розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без вчителя, набувати нових. К.Д. Ушинський писав: «Повинно постійно пам'ятати, що слід передавати учневі не тільки ті чи інші пізнання, а й розвивати в ньому бажання і здатність самостійно, без вчителя набувати нових пізнань...» [2, с. 500].

У системі розвивального навчання А.В. Петров розглядає самостійність як здатність особистості свідомо без будь-якої допомоги ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, планувати свою діяльність і здійснювати її [3].

В історії педагогіки мали місце дві концепції самостійності в навчанні. Представники першої концепції (Ф. Герbart, Д. Локк) розглядали того, хто навчається, як пасивний об'єкт педагогічного впливу, в якого треба вкласти певну суму знань, умінь і навичок. За такого підходу питання про самостійність у навчанні не могло бути поставлено на наукову основу.

У другій концепції (Д. Дьюї, Ж.-Ж. Руссо) вихідним положенням було уявлення про розвиток як про саморозвиток і розгортання закладених природою якостей особистості. Центральна ідея прихильників цієї концепції полягала в тому, що не слід заважати спонтанному прояву самостійності. Обидві концепції мали істотний недолік – у них було відсутнє цілеспрямоване формування самостійності в учнів у процесі навчання.

В інших концепціях самостійність особистості співвідноситься з рівнем розвитку самостійності мислення, який характеризується здатністю приймати обдумані та зважені рішення, можливістю прогнозувати майбутнє, формувати стратегію життєдіяльності, будувати адекватний образ «Я», орієнтуватися в ситуаціях, людях, проблемах. При побудові стратегії навчання з метою розвитку самостійності мислення слід враховувати, що мислення є активним процесом переробки інформації, яку отримують, і що розумові процеси формуються в певній послідовності (по наростаючій складності) [4].

Отже, можна зробити висновок, що самостійність лежить в основі самостійної пізнавальної діяльності. Самостійність студентів у процесі навчання необхідна, оскільки покликана забезпечити здійснення одного з найважливіших принципів педагогіки вищої школи – принципу свідомості.

Деякі дослідники (Н. Левітін, І.Я. Лернер, Л.М. Піменова та ін.) розглядають активність і самостійність учнів у динаміці – від наслідувальної діяльності до творчої, прагнучи на цій основі показати внутрішню (процесуальну) сторону самостійних робіт. Однак тут мимоволі відбувається отожднення понять самостійної діяльності та самостійної роботи. Насправді ж самостійна робота є тільки засобом організації самостійної діяльності.

На думку С.А. Гашенко, самостійність як якість особистості розвивається і формується тоді, коли людина вступає в нові відносини з навколишнім світом, відстоюючи свою індивідуальність. Автор вважає, що самостійність неможливо розглядати поза процесом творчої діяльності та творчого саморозвитку особистості. Для практичної реалізації ідеї творчого саморозвитку особистості

необхідно визначити і виділити провідний принцип, реалізація якого здійснюється через ряд принципів самопізнання, творчого самовизначення [5, с. 54].

У вищевказаних висловлюваннях для нашого дослідження важливою є позитивна оцінка самостійної роботи та керівна роль педагога. Організація самостійної роботи студентів означає створення умов для планування студентом самостійної навчально-пізнавальної діяльності, виконання запропонованих викладачем і визначених самостійно завдань, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю й оцінювання викладачем. Організуючи самостійну роботу студентів, викладач повинен звернути увагу на визначення мети їхньої навчально-пізнавальної роботи, обсяг, структуру та зміст навчального матеріалу, який пропонується для самостійного опрацювання, правильний вибір форм і методів контролю за самостійною роботою, а також здійснити її навчально-методичне забезпечення.

На думку П.П. Пидкасистого [6], основною ознакою самостійної роботи є наявність у кожному виді самостійної навчальної праці студентів так званої «генетичної клітинки», тобто конкретної пізнавальної задачі, яка передбачає послідовне збільшення кількості знань і їхнє якісне ускладнення, оволодіння раціональними методиками та прийомами розумової праці, умінням систематично, ритмічно працювати, дотримуватися режиму занять, відкривати для себе нові способи навчальної діяльності.

Для самого студента самостійна навчальна робота повинна бути усвідомлена як вільна за вибором, внутрішньо мотивована діяльність. Вона передбачає виконання ним цілої низки дій, що входять до неї: усвідомлення мети своєї діяльності, прийняття навчального завдання, додання їй особистісного сенсу (в термінах теорії діяльності О.М. Леонтьєва), підпорядкування виконання цього завдання іншим інтересам і формам своєї зайнятості, самоорганізації в розподілі навчальних дій у часі, самоконтролю в їх виконанні. Зауважимо, що зміст і структура навчального матеріалу, будучи важливою умовою успішності навчання, прямо не визначають процес і структуру навчальної діяльності, як це часто схильні вважати деякі автори, котрі займаються проблемою самостійних робіт.

Насправді, якщо зміст і структуру навчального матеріалу прийняти як якусь систему, то для того, щоб ця система функціонувала, необхідно знайти ті її властивості, які виникають як продукти якісно своєрідних взаємодій студента і відображають факти, явища, події в системі змісту навчального матеріалу, тобто виділити компоненти самостійної діяльності як мікросистеми навчання.

Із позиції діяльнісного підходу виділено ключові компоненти самостійної роботи: мотивацію, постановку цілей або цілепокладання, вибір способів виконання, контроль, критерії оцінки та звітності.

Від мотивації та цілепокладання залежить вибір способів виконання самостійної роботи студентів.

Мотиваційний компонент має великі можливості. Проблема мотивації набуває особливого значення, оскільки вона є однією з найважливіших умов успішності чи неуспішності навчання. Дослідження показують, що мотиваційна сфера більш динамічна, ніж пізнавальна й інтелектуальна. Зміни в мотивації відбуваються швидко [7, с. 3].

Мотиви пов'язані з цілепокладанням. Ми згодні з думкою М.В. Матюхіної [7], що мотивація – це продукт навчальної діяльності, який ініціює продовження її або нову діяльність. Як стверджує автор, діяльність – процес, що має початок, етапи, кінець і детермінується метою. Мета – заздалегідь мислимий результат діяльності, образ, модель майбутнього продукту, уявлення про кінцевий результат діяльності.

Порівнюючи особливості орієнтації на результати традиційних і нових підходів до організації навчання, слід окреслювати цілі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасній вищій школі:

- засвоєння теоретичних знань;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- формування мотивації до самоосвіти упродовж усього життя;
- розвиток пізнавальних інтересів і здібностей;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток морально-вольових якостей, адже результати самостійної роботи є наслідком морально-вольової спрямованості особистості;
- формування ставлення до навколишнього світу та його соціальних проявів;
- формування умінь самоорганізації власної життєдіяльності, її самоаналізу і самооцінки тощо;
- формування готовності до діяльності за умов високої конкуренції, що потребує постійної самоосвіти та підвищення професіоналізму.

Korostiianets T. Independent work of students in high school (psychological and pedagogical aspect)

The article considers the psychological and pedagogical aspects of the concept of "independent work" and "independence". It is noted that the goal for university education is the development of creative thinking, which has a high level of professionalism, competitiveness, ability to self-education, with a high level of independence and professional competence. Self-education and self-development are becoming priority areas in the learning and development of students.

It is determined that the problem of independent work in psychological, pedagogical and methodological literature is considered in many ways, teachers do not have a single opinion in the definition of independent work, differently reveals its essence, features, different classifications of its types.

Modern analysis of the educational process and numerous studies on this issue has shown that there are currently several approaches to revealing the essence of the concept of "independent work". Revealing the meaning of independent work, some authors attribute it to teaching methods, others consider it as a type

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок сказаному, ми доходимо висновку, що питання визначення мети набувають першорядного значення в самостійній навчальній діяльності.

Такий підхід до розгляду суті самостійної роботи дозволяє трактувати її з позиції самостійної діяльності учня, яка включає в себе операції, що формуються, або здійснення сформованих раніше операцій стосовно нового матеріалу, тобто перенесення операцій. Самостійна робота, яка розглядається як діяльність, є багатостороннім, поліфункціональним явищем. Вона має не тільки навчальне, а й особистісне і суспільне значення. У діяльнісному визначенні самостійна робота – це організована самим студентом у міру його внутрішніх пізнавальних мотивів у найбільш зручний, раціональний із його погляду час, контрольована ним самим у процесі і за результатом діяльність на основі опосередкованого системного управління нею з боку викладача.

Список використаної літератури:

1. Есипов Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроке. Москва : Учпедгиз, 1961. 239 с.
2. Ушинский К.Д. Воскресные школы. Статьи в «Журнале министерства». К.Д. Ушинский : в 11 т. Т. 2. Ленинград : Изд. Академии педагогических наук, 1948. 646 с.
3. Петров А.В., Петрова О.В., Цулая Л.В. Самостоятельная познавательная деятельность в системе развивающего обучения. *Наука, культура, образование*. 2001. № 8/9. С. 150–154.
4. Шиянов Е.Н., Котова И.Б. Развитие личности в обучении. Москва : Академия, 2000. 288 с.
5. Гашенко А.С. Развитие самостоятельности у студентов при обучении в вузе. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2006. № 6. С. 53–55.
6. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. Теоретико-экспериментальное исследование. Москва : Педагогика, 1980. 240 с.
7. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. Москва : Педагогика, 1984. 144 с.

---

of educational activity, the third as a form of organization of educational activities, the fourth – as a means of learning. It was found that the independent work of students is a multidimensional phenomenon that can also be described from the standpoint of several functions: educational, developmental, educational. The educational function contributes to the systematization and consolidation of knowledge. The developmental function aims to develop attention, memory, thinking, speech. The educational function forms stable motives for educational activity, develops the volitional component, promotes the development of self-organization, self-control and a number of moral qualities. The result of various kinds of independent work is independence, which is the basis of independent cognitive activity.

From the standpoint of the activity approach, we have identified the key components of independent work: motivation, goal setting, choice of methods of implementation, control, evaluation and reporting criteria. In the definition of activity, independent work is organized by the student himself due to his internal cognitive motives, in the most convenient, rational from his point of view time, controlled by him in the process and as a result of activities based on indirect systematic management by the teacher.

Key words: *independent work, independence, activity approach, motivation, self-development.*